

Опубліковано: Географічні дослідження Кривбасу.
Фізична географія, економічна і соціальна географія,
геоекологія, історична географія, інформаційна географія,
туризм, викладання географії:
Матеріали кафедральних науково-дослідних тем.
Випуск 5. – Кривий Ріг: Видавничий центр, 2010. – 232 с.

Казакова Т.А.

ЕКОЛОГІЧНИЙ ТУРИЗМ В ПРОМИСЛОВИХ РЕГІОНАХ (на прикладі Кривбасу)

Вступ. Так повелося, що традиційно екологічний туризм (ЕКОТ) розуміється переважно, як відвідування найбільш екологічно врівноважених, незабруднених, заповідних територій [1]. Такій позиції сприяла потреба людини вирватись з щелеп міста, насичених технікою і найбільш відірваних від дикої природи урбанізованих і промислових ландшафтів. Причому, коли говорять про ЕКОТ, то розуміють не класичний відпочинок, не лікувальний туризм, а активне пересування по чистим диким куточкам ландшафтної сфери, знайомство і пізнання природних явищ і процесів. Об'єктами туризму в такому випадку є заповідні території – національні парки, заповідники, ботанічні сади, зоологічні парки, заказники, пам'ятки природи, дендрологічні парки тощо. Інша сторона екологічних процесів і станів територій – антропогенні порушення природи як потенційні альтернативні об'єкти спостережень залишаються осторонь. Тому постала задача переосмислення традиційного підходу до визначення змісту ЕКОТ.

Викладення основного матеріалу. Дослідження показують, що основним мотивом участі в екологічних турах є бажання насолодитися первозданною природою. Екологічні тури мають високе екологічне значення. За даними СОТ, на екотуризм припадає від 7 до 10% щорічного доходу всієї індустрії туризму. Соціальна значущість даного виду туризму полягає, перш за все, у виховному і рекреаційному значенні [3].

На сучасному етапі розвитку земної ландшафтної сфери, особливо упродовж ХХ ст., ми спостерігаємо воістину планетарне втручання людини на функціонування природи. Прямим або ланцюговим шляхами, людство добилося того, що на Землі не залишилось природних ландшафтів взагалі. Всі сучасні ландшафти в тій чи іншій мірі перетворені людиною. В гірничодобувних та урбанізованих регіонах виникли взагалі новітні техногенні ландшафти, людство породило безліч екологічних проблем. Звідси постає важливе питання методологічного характеру: якщо наслідки антропогенної перетворювальної діяльності природи є елементом екологічного каркасу території, є продуктом життя людини, є складовою сучасного довкілля людини, то чому визначаючи зміст ЕКОТ ми звертаємо увагу лише на частину (яку ще й називаємо «позитивною») довкілля людини і водночас забуваємо про іншу сторону розвитку людства (якій клеїмо ярлик «негативного»)? Необхідно переглядати зміст традиційного ЕКОТ.

Результати антропогенної діяльності – це також екологічна складова суспільства. Всі антропогенні перетворення (різної глибини і форм) є також об'єктом вивчення екології. Результати змін біосфери вивчаються біоекологією, зміни літосфери – геологічною екологією, зміни гідросфери, атмосфери і ландшафтної сфери, ґрунтів – географічною екологією.

Якщо строго враховувати зміст всіх екологічних знань, без надання переваги одній з їх частин, то сутність традиційного тлумачення ЕКОТ стає здаватись вельми неповним і однобічним. Обмеження змісту ЕКОТ, як туризму лише до заповідних територій, більше нагадує результат суб'єктивного втручання в теорію туризмологічної науки. Однак, наука завжди вимагає об'єктивності. Тому ми вважаємо, що *до змісту екологічного туризму слід відносити й подорожі до регіонів і об'єктів, які найбільш сильно, або в певній мірі, зазнали якісних змін з боку людини.*

Спираючись на загальноприйняті визначення поняття «туризм» [2], нами запропонована нова трактовка змісту ЕКОТ. В основу визначення покладена мотивація туриста – що він хоче побачити на місцевості. Екологічний туризм – *тимчасове переміщення людей з місця свого постійного мешкання в іншу місцевість у вільний час в цілях відвідання заповідних та сильно антропогенно порушених ландшафтів з негативними екологічними процесами та тяжким екологічним станом території, без заняття оплачуваною роботою у відвідуваному місці.*

Подорожі до антропогенно порушених ландшафтів в рамках нової концепції ЕКОТ повинні враховувати всі можливі запити туристів і мати певну єдину мету. Метою подорожей по лінії ЕКОТ до екологічно напружених територій є ознайомлення і візуальне спостереження за різними формами і результатами (в оцінках – негативного) антропогенного впливу на природу. Образно, ці подорожі є фактично туризмом на «смітники людства». Форм і результатів антропогенного впливу і змін природи існує багато, їх визначення для цілей ЕКОТ буде мати строгий територіальний характер.

Для підтвердження багатства варіантів ЕКОТ необхідно спиратись на рівень індустріальної атрактивності (привабливості), екзотичності порушених ландшафтів. При розробці маршрутів враховується виховне екологічне значення, пізнавальна та історична цінність антропогенних ландшафтів і екологічних процесів. При цьому, під індустріальною привабливістю розуміється краса, будова, складність, презентабельність, виразність екологічного стану техногенного об'єкта або екологічного процесу в такому вигляді, в якому він існує на сьогоднішній день.

Об'єктами екскурсій в рамках нової трактовки ЕКОТ виступають: промислові підприємства, старі та працюючі кар'єри і відвали, шахтні провали, підземні ландшафти шахт, магістральні та промислові канали, дренажні канали навколо промислових об'єктів, відстійники, сміттєзвалища, землі забруднені радіонуклідами, зони підтоплення і засолення земель, території «бедленду» – перетворені на яри і рівчаки орні сільськогосподарські землі, водотоки і водоймища в місцях сильного

забруднення скидними водами, території навколо підприємств з сильним пилогазовим забрудненням і шумовим забрудненням тощо.

Наприклад, на території України найкращим регіоном, де розвинені майже всі відомі антропогенні ландшафти і негативні екологічні процеси – є Кривбас. Тут найкраще і найрізноманітніше можуть бути реалізовані всі можливі програми турів ЕКОТ. При розробці турпродукту на даній місцевості мають бути враховані – категорії об'єктів показу та екологічні проблеми і процеси в їх межах, розташування цих явищ на території. Результатом є матриця для розробки майбутніх можливих екскурсій і турів (табл. 1).

Таблиця 1. Приклад предметної матриці розробки змісту туру по лінії ЕКОТ на території Південного ГЗК

№ об'єкта	Назва об'єкта	Основний технологічний процес	Екологічні явища та процеси, проблеми як об'єкти спостереження
1	Кар'єр залізорудний (глибина 310 м, діаметр 3 км)	Видобуток бідної залізних руд, вантажно-розвантажувальні роботи, бурові і вибухові роботи	Забруднення повітря, порушення літосфери, обвальні-осипні процеси на бортах кар'єру, техногенні землетруси, знищення ґрунтів і біоти, утворення нових форм рельєфу
2	Відвали скельні (висота 80-110 м, загальна площа 1433 га)	Автомобільне і залізничне (думпкарми) відвалоутворення	Забруднення повітря пилом, знищення ґрунтів і рослинності, вторинна ерозія схилів, технічна і біологічна рекультивация, підтоплення земель інфільтраційними і конденсаційними водами, утворення нових форм рельєфу, звалища сміття на відвалах
3	Гірничо-транспортний цех (довжина залізниць – 352 км)	Організація роботи великотоннажних автомобілів та вантажного залізничного транспорту	Забруднення атмосферного повітря пилом від доріг і дробилок, забруднення ґрунтового покриву і рослинності осадженим з повітря пилом
4	Дробильна фабрика №1	Подрібнення сирової залізної руди	
5	Дробильна фабрика №2		
6	Збагачувальні фабрики (№1 і	Збагачення бідних залізних руд –	Потужне пилогазове забруднення атмосферного

	№2)	виготовлення агломерату і концентрату	повітря, шумове забруднення
7	Шламосховища – «Об'єднане», «Войківське», «Грушоватське» (загальна площа 603 га, висота греблі 135 м, протяжність пульпопроводів понад 60 км)	Складування за допомогою труб (пульпроводами) шламів – відходів збагачення бідних залізних руд	Забруднення повітря пилом, знищення ґрунтів і рослинності, підтоплення земель інфільтраційними і конденсаційними водами, утворення нових форм рельєфу, дренаж інфільтраційних вод, рекультивация, небезпека техногенних селів, аварії на пульпроводах і забруднення

Подібний потенціал для ЕКОТ мають й інші території Криворізького регіону, а в цілому і всі промислові райони Придніпров'я та Донбасу. Тому розроблена матриця визначення змісту ЕКОТ може бути екстрапольована й на інші ГЗК Кривбасу, працюючі підземні рудники, металургійний комбінат.

Основною формою реалізації турів в нових програмах екологічного туризму в промислових регіонах мають стати різноманітні екскурсії. Тут виявляється певний дотик і кореляція змісту екологічних турів з індустріальним (промисловим) туризмом. Відмінністю в ЕКОТ є лише орієнтація більше на огляд і знайомство з екологічними процесами та явищами, а не тільки з виробничими технологіями та продукцією підприємств. Проте цілком можливе поєднання змісту цих двох видів туризму під час подорожей туристів по промисловим регіонам.

Слід також зазначити, що екскурсанти, які подорожують за програмою туру ЕКОТ повинні представляти, що вони відвідують промислові об'єкти, де взагалі майже не потрібна анімація. Екологічна обстановка цілком реальна, не створена штучно, тому турист сам потрапляє під дію негативних екологічних процесів, з якими він і їде ознайомлюватись. Таким чином ЕКОТ в промислових регіонах не передбачає оздоровлення туристів, хоча і його перебування в екологічно небезпечних місцевостях має тимчасовий характер.

Висновки. Охарактеризований в роботі підхід до вдосконалення змісту ЕКОТ дозволяє по новому подивитись на перспективи розвитку цього виду туризму в Україні. Нове прочитання ЕКОТ має особливе значення для промислових регіонів, в яких об'єкти промисловості фактично є єдиними конкурентно спроможними на ринку туризму ресурсами. Тому для промислових регіонів розширений варіант ЕКОТ виступає передумовою розвитку в'їзного туризму на базі місцевих ресурсів.

Список використаних джерел:

1. Дмитрук О. Ю. Екологічний туризм: сучасні концепції менеджменту і маркетингу. Навчальний посібник. – К.: Альтерпрес, 2004. – 192 с.
2. Квартальнов В. А.

Туризм: Ученик. – М.: Финансы и статистика, 2000. – 320 с. 3. Сенин В. С. Организация международного туризма. – М.: Финансы и статистика, 2003. – 400 с.